

Mato ZOVKIĆ
Josipa Stadlera 11
BiH – 71000 SARAJEVO
mato.zovkić@bihnet.ba

JERONIMOV PRIJEVOD KNJIGE O TOBIJI

Sažetak

Motiviran od pape Damaza, financijski podržavan od nekih biskupa i skupine obrazovanih kršćanki Rima, Jeronim je prevodio pojedine knjige SZ u Betlehemu između god. 388. i 405. Za razliku od drugih kršćanskih znanstvenika svojega vremena koji su smatrali Septuagintu nadahnutom i zato dostatnom za prevođenje na latinski, on je inzistirao na hebrejskoj istini (*hebraica veritas*) te je u tu svrhu plaćao instruktore za hebrejski i aramejski. U pismima dobrotvorima, osobito biskupima Kromaciju i Heliodoru koji su knjigu o Tobiji koristili u poučavanju svojih vjernika, te u svojim Prolozima za pojedinu prevedenu ili komentiranu biblijsku knjigu isticao je kako Židovi izostavljaju knjigu o Tobiji iz svojega kanona. Jeronim je smatrao da knjiga o Tobiji, premda može biti korisna za pouku vjernika, za njega kao apokrif ne spada u kanon. Vulgatin latinski tekst knjige o Tobiji sadržava dodatke kojih nema u grčkom tekstu te ispuštanja koja se mogu razumjeti kao stilsko dotjerivanje. Najozloglašeniji dodatak traži trodneonu suzdržljivost mladenaca prije izoršenja braka (Tob Vg 6,18; 8,4-5) koji je stoljećima prepisivan kao sastavni dio kanonskog teksta. Ispušta ga Nova Vulgata priređena po mandatu Pavla VI. i Ivana Pavla II. Činjenica da su među kumranskim arheološkim nalazima otkriveni fragmenti Tob na aramejskom i hebrejskom, potvrđuje postojanje židovskog izvornog teksta Tob koji je kasnije zagubljen pa su se židovski i kršćanski znanstvenici mogli služiti samo grčkim prijevozom iz Septuaginte. Svjestan da su apostoli upotrebljavali Septuagintu, a nisu prije smrti ostavili popis svetih knjiga Staroga zavjeta, Jeronim je svojim stavom o Tob kao poučnoj, ali ne i kanonskoj knjizi pomogao Crkvi svojega i kasnijih vremena u razabiranjima koje knjige naroda Isusova treba prihvaćati za kanonske.

Ključne riječi: hebrejska istina, papa Damaz, dobrotvori, instruktori za hebrejski i aramejski, Jeronimova pisma i Prolozi pojedinim prevedenim ili komentiranim knjigama SZ.

Uvod

Papa Franjo u apostolskom pismu *Scripturae sacrae affectus* od 30. rujna 2020. oživljava ulogu sv. Jeronima u prevođenju Biblije na latinski kao jezik razumljiv obrazovanim kršćanima Zapada od 5. do 18. stoljeća.¹

¹ Apostolic Letter „*Scripturae sacrae affectus*“ on sixteen hundredth Anniversary of the death of Saint Jerome, 30 September 2020, 17 stranica (internetska adresa Vatikana, uvid 18.

Ističe da je za tumačenje Pisma potrebno imati adekvatnu naobrazbu i vještinu. Za službu prevoditelja i tumača Biblije Jeronim se počeo pripravljati god. 374. kada se u blizini Antiohije povukao na monaško življenje te počeo intenzivno studirati grčki i hebrejski. Nakon što se god. 382. vratio u Rim i stavio se na raspolaganje papi Damazu, na Aventinu je otvorio pouku za kršćanke s temeljitim proučavanjem SP. Tada je počeo reviziju ranijeg prijevoda evanđelja. Nakon smrti pape Damaza vratio se u Palestinu, a od 386. nastanio u Betlehemu gdje je ostao do smrti 30. rujna 430. prevodeći SP s hebrejskog, aramejskog i grčkog na latinski. Papa Franjo ističe da je Jeronim svojim znanstvenim radom postao „uzor sinodalnosti također za nas, za naša vremena i za različite kulturne institucije Crkve koje su pozvane da uvijek budu mjesto gdje znanje postaje služenje, jer bez znanja koje se rađa iz suradnje i ulijeva u suradnju nema istinskog i cjelovitog ljudskog razvoja“.² Jeronim je također uzor kršćanskim znanstvenicima koji bi trebali stalno imati na pameti da je znanje „na religioznoj razini valjano samo ako je utemeljeno na isključivoj ljubavi prema Bogu, odricanju od svake ljudske ambicije i od svake svjetovne težnje“.³ Jeronim je svojim prijevodom i teološkim djelima inkulturirao kršćansku poruku u europske zemlje i narode. Ovdje želim prikazati Jeronimov prijevod knjige o Tobiji (Tob) s aramejskog kao odraz stupnjevitog prihvaćanja ove knjige u kanon Crkve koju Židovi smatraju poučnom, ali ne i kanonskom.⁴

1. Plaćao instruktore za hebrejski i aramejski da bi SZ preveo s izvornog jezika

U pismu rimskim dobrotvorkama Pauli i Eustohiji, kojima je protumačio *Propovjednika*, Jeronim spominje da ga je za to zamolila pokojna

10. 2020). Služim se i talijanskim službenim prijevodom *Lettera apostolica Scripturae sacrae affectus del Santo Padre Francesco nel XVI centenario della morte di San Girolamo*.

² *Scripturae sacrae affectus*, prijevod A. Popovića i M. Zovkića, *Katolički tjednik* 1/2021., str. 12 desni stupac.

³ Prijevod A. Popovića i M. Zovkića *Katolički tjednik* 2/2021, str. 10 lijevi stupac.

⁴ Za uvod u Tob, na hrvatskom, usp. disertaciju priređenu pod vodstvom prof. dr. Bože Lujica na KBF-u u Zagrebu: Drago ŽUPARIĆ, *Teološka poruka u dijalozima Knjige o Tobiji* (Sarajevo: KBF Sarajevo, 2009.). Anto POPOVIĆ, *Uvod u knjige Staroga zavjeta 2 – Povijesne knjige* (Zagreb: KS, 2015.), 290-307. Vincent T. M. SKEMP, *The Vulgate of Tobit Compared with Other Ancient Witnesses* (Atlanta: 2000.). Radi se o disertaciji koja je izrađena pod vodstvom Josepha A. Fitzmyera 1999. na Američkom katoličkome univerzitetu, Washington D. C. J. A. Fitzmyer je 1995. obradio aramejske i hebrejske fragmente Tob iskopane u Kumranu dvadesetak godina ranije te napisao komentar *Tobit* (Berlin: de Gruyter, 2003.).

Paulinina kći Blesila koja je umrla god. 384. On ističe: „Sada se nalazim u Betlehemu, svetijemu gradu. Njezinoj uspomeni i vama vraćam dug. Kratko na to svraćam pozornost da se nisam povodio za ničijim uzorom. Prevodio sam s hebrejskoga. Redovito sam se u onome gdje se odveć razlikuju prilagođavao Septuagintinom prijevodu. Ponekad sam imao na pameti Akvilu, Simaha i Teodociona. Nisam prevelikom novošću čitatelju otežao napor. Unatoč tome, vrelo se istine ne napušta da se – protiv moje savjesti – slijede potoci mišljenja.“⁵ Američka povjesničarka kršćanstva u Rimskom Carstvu Megan Hale Williams, u doručenoj disertaciji o Jeronimu kao kršćanskom monahu i proučavatelju Svetoga pisma, donosi poglavlje o Jeronimovim čitateljima i patronima.⁶ U njemu ističe da je za Jeronima idealni čitatelj mješavina kršćanskih i nekršćanskih vrijednosti u vremenu kada su pisma i knjige autori slali onima koji su imali vremena za čitanje i davali financijsku pomoć za kopiranje. Nosili su ih povjerljivi glasnici, ali autor nije mogao kontrolirati hoće li zlonamjerni čitatelji iskrivljeno širiti njegovo učenje: „Čitatelji su ne samo kontrolirali fizičko „kolanje“ njegovih spisa nego su mnoga od njegovih djela napisana prema narudžbi, nastanak je bio potican manje njegovim planom istraživanja nego zahtjevima onih s kojima se dopisivao, prijatelja, patrona i potencijalnih patrona. Iznad svega, Jeronimovi spisi mogli su biti svrstavani među teološke rasprave na način koji on nije mogao planirati ni kontrolirati. Čak je i njegovo uključivanje u određene kontroverzije nastajalo ne na njegovo traženje, nego su to tražili oni s kojima se dopisivao.“⁷ Zato je idealne čitatelje sebi odgajao nazivajući ih „razboriti čitatelj, dobrohotni čitatelj, marljivi čitatelj (*prudens lector, benignus lector, studiosus lector*)“.⁸ Neka djela posvećivao je pojedinim čitateljima koji su mogli biti zainteresirani za znanstveni rad, duhovno vodstvo ili polemiku: „Vještina s kojom je ulagao ta djela u ekonomiju razmjene darova među elitama pod kraj Rimskoga Carstva pribavljala je revno čitateljstvo i financijsku pomoć za njegove spisateljske aktivnosti. U isto vrijeme upletala ga je u teološke kontroverzije na razini mjesta i cijeloga Carstva – možda više nego što je on želio.“⁹ Bilo je to vrijeme elitističke kulture u Carstvu kojom se Jeronim

⁵ Prijevod s latinskog donosi Marijan MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac* (Split: Služba Božja, 1995.), 113. Prevoditelj u bilješci upućuje da se puni tekst dokumenta nalazi u *Patrologia latina* (PL) 23,1061B-1174A.

⁶ Megan HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006.), 233-260.

⁷ M. HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book.*, 235.

⁸ M. HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book.*, 236.

⁹ M. HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book.*, 241.

morao služiti, ali je u nju nastojao unositi ideal kršćanskog monaštva i buditi interes za proučavanje Biblije na temelju hebrejske istine.

U *Komentar Propovjednika*, svjestan kako teolozi smatraju Septuagintu trajnim prijevodom za uporabu u Crkvi, Jeronim kaže: „Prevodeći s hebrejskog, uglavnom sam se držao postupka Septuagintinih prevoditelja, ali samo u onome u čemu se ne razilaze puno od hebrejskog.“¹⁰ Prema spominjanoj studiji Megan Hale Williams, *Komentar Propovjednika* Jeronim je napisao u vremenu 388.-389. god.¹¹ *Psalme, Proroke, Samuelove knjige, Knjige o Kraljevima i Joba* preveo je 390.-392. god.¹² Otprilike u istim godinama napisao je *Hebrejska pitanja u svezi s Postankom* gdje odgovara na poteškoće kršćanskih čitatelja o prvoj knjizi Biblije uključujući i jezične nijanse.¹³ U Predgovoru tome djelu ističe: „Stoga čitatelja zaklinjem da u Knjizi o hebrejskim pitanjima ne traži rječitost niti govorničku dopadnost ... Kao što mi, ponizni i siromašni, nemamo bogatstva niti bismo ga primili ako nam bude poklonjeno, tako neka i oni znaju da nije moguće posjedovati znanje o Pismu, to jest Kristovo bogatstvo, i svjetovno bogatstvo.“¹⁴

Knjige Ezrinu i Nehemijinu preveo je s hebrejskog (*iuxta Hebraeos*) god. 394. Knjigu Ljetopisa, također s hebrejskog, preveo je 396. god. i posvetio je svojem dobrotvoru Kromaciju koji je bio biskup Akvileje. U vremenu od 404.-405. god. preveo je s hebrejskog *Esteru* te s aramejskog *Tobiju* i *Juditu*. U *Pismu* 125,12 protumačio je da je za vrijeme boravka u pustinji Kalcis, oko god. 374.-377., počeo učiti hebrejski od jednog Židova koji je prihvatio kršćanstvo.¹⁵

Prije Jeronima biskupije koje su se u liturgiji služile latinskim, upotrebljavale su prijevod zvani *Vetus latina* (VL) oko 200 godina. Radilo se o

¹⁰ Stefan REBENICH, „Jerome: the ‘Vir Trilinguis’ and the ‘Veritas Hebraica’“, *Vigiliae Christianae* 47 (1993.) 50-77 donosi ovu rečenicu u engleskom prijevodu (str. 64) i latinskom izvorniku (str.77, bilj. 110).

¹¹ M. HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book.*, 282.

¹² Za kronologiju Jeronimova prevođenja služim se i člankom Vincenta T. M. SKEMPA, „Jerome’s Tobit: A Reluctant Contribution to the Genre of Rewritten Bible“, *Revue Bénédictine* 112/1 (2002.), 5-35, ovaj podatak str. 8.

¹³ Usp.: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmtinac*,110-111.

¹⁴ Citat u engleskom prijevodu i latinskom izvorniku donosi M. HALE WILLIAMS, *The Monk and the Book.*, 252.

¹⁵ Izvornik donosi CSEL 56, 131-132, Isidor HILBERG (ur.), *Corpus scriptorum ecclesiarum latinorum*, 1918. Jedan dio Jeronimovih pisama na hrvatskom donosi Ivan MARKOVIĆ, *Izabrane poslanice sv. Jeronima*, dva sveska (Zagreb: 1908.). U prvom svesku prevedene su i obrazložene Poslanice 1-24, u drugom Poslanice 36-48. U svakoj poslanici na početku je naveden naslovnik, kratak sadržaj, pun tekst i obilne bilješke koje pojašnjavaju prilike Jeronimova djelovanja i pisanja.

prijevodu s grčkoga iz Septuaginte kojom su se služili Pavao i apostoli u propovijedanju evanđelja Židovima dijaspora i poganima izvan Palestine. S vremenom je nastalo uvjerenje da je Septuaginta nadahnuti prijevod, a da hebrejski izvornik svetih knjiga Isusova naroda kršćanskim znanstvenicima više nije potreban. Zato su reakcije na Jeronimovo naglašavanje „hebrejske istine“ (*veritas hebraica*) među biskupima i teolozima bile oštre. Malobrojni koji su ga podržavali zvali su ga „čovjek s tri jezika“ (*vir trilinguis*).¹⁶ Između ostalih predbacivao mu je i Augustin što zastavlja Septuagintu, a Jeronim je s njime vodio živahnu korespondenciju. Najoštiji Jeronimov protivnik bio je Rufin iz Akvileje (oko 345. do 410.). Napadao je Jeronima za krivovjerno pristajanje uz Origena¹⁷ te koristio prigodu da ga napada što je za učenje hebrejskog plaćao Židova Baraninu, kojemu je Rufin zlobno iskrivio ime u Baraba. Jeronim je u *Pismu 84* istaknuo da ga je koštalo puno muke i novca unajmiti Baraninu za učitelja u hebrejskom jer se taj židovski znanstvenik bojava osvete sunarodnjaka. Rufin mu se rugao što je za učitelja (*praeceptor*) uzeo nekoga iz sinagoge.¹⁸ Jeronim se branio da mu Baranina nije bio učitelj u teologiji: „Nikada nisam o njemu govorio da mi je bio učitelj; samo sam htio osvjetliti svoju metodu u proučavanju Pisma govoreći da sam čitao Origena na isti način kako sam uzimao pouke od ovoga Židova, a nisam morao od tebe učiti hebrejski jezik.“¹⁹ Jeronimovi spisi protiv Rufina sabrani su u *Apologiji protiv Rufina*. Bio je ponosan na svoje dostatno poznavanje hebrejskog i svjestan da mu drugi kršćanski znanstvenici u tome nisu ravni. Zato je istaknuo: „Ja sam Hebrej, Grk i Latin, čovjek s tri jezika“ (*Apol 3,6*).²⁰

Francuski patrolog Pierre Nautin (1914.-1997.) napisao je god. 1977. knjigu o Origenu u kojoj dokazuje da Jeronim nije dovoljno poznavao hebrejski i da je stoga ovisio o Origenu koji je prije ustvrdio kako je hebrejski izvornik važniji od grčkog prijevoda LXX.²¹ God. 1986., u opširnoj natuknici o Jeronimu za petnaesti svezak velike teološke enci-

¹⁶ Usp.: S. REBENICH, „Jerome: the ‘Vir Trilinguis’ and the ‘Veritas Hebraica’“ (bilj. 6). Autor je doktorirao god. 1990. na Univerzitetu Mannheim s tezom *Hieronymus und seiner Kreis. Prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchungen*. Tiskana je u obliku knjige u Stuttgartu 1992. Objavio je i knjigu *Jerome* (London: Routledge, 2002.).

¹⁷ Usp.: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmtinac*, 56-59.

¹⁸ Puni izvornik *Pisma 84* donosi CSEL 55, 121-134.

¹⁹ S. REBENICH, „Jerome: the ‘Vir Trilinguis’ and the ‘Veritas Hebraica’“, 61 i 75 (bilj. 88 do 92) donosi engleski prijevod i latinski izvornik o međusobnim optužbama između Rufina i Jeronima.

²⁰ Engleski prijevod i latinski izvornik donosi S. REBENICH, „Jerome: the ‘Vir Trilinguis’ and the ‘Veritas Hebraica’“, 56 i 71 (bilj. 55).

²¹ Pierre NAUTIN, *Origène. Sa vie et son oeuvre* (Paris: Beauchesne, 1977.).

klopedije, tvrdi da Jeronim nije mogao prevoditi SZ s hebrejskog, nego se služio Origenovom heksaplarskom Septuagintom.²² To je ponukalo druge znanstvenike da se dublje posvete Jeronimovu hebrejskom. Jedan od njih je Michael Graves, profesor na Wheaton Collegeu, u Sjedinjenim Američkim Državama koji se bavi hebrejskim Biblije kod crkvenih otaca. Napisao je disertaciju na Hebrew Union Collegeu u Cincinnatiju, SAD, o Jeronimovoj hebrejskoj filologiji na temelju njegova komentara Jeremije.²³ Već u uvodnom poglavlju ističe da se Nautinov stav ne može obraniti. Jedno opširno poglavlje posvetio je Jeronimovim izvorima za proučavanje hebrejskog. U njemu iznova vrednuje Jeronimove izjave o učenju hebrejskog i kontaktima s rabinima te zaključuje: „Činjenica da su Jeronimovi osobni instruktori učili hebrejski u svijetu rabinskog judaizma četvrtog stoljeća objašnjava zašto postoje sličnosti između nekih Jeronimovih tumačenja i onih koja se nalaze u nekim rabinskim tekstovima. Kombiniranje grčkih prijevoda i rabinskog znanstvenog rada u jednu filološku metodu bila je najveća Jeronimova novost (*innovation*) kao hebrejskog filologa.“²⁴ U Zaključku ističe da ne možemo dovoljno cijeniti Jeronimovu važnost u kršćanskom pristupu hebraistici: „Sabrao je sve informacije do kojih je mogao doći iz grčkih izvora njemu dostupnih te svemu tome dodao da je učio od Židova svojega vremena. U srednjem vijeku Jeronimova djela postala su važan nanovo upotrebljavani izvor za proučavanje biblijskog teksta. Kasnije je njegova radoznalost i marljivost poslužila kao primjer kršćanskim hebraistima renesanse. Čak i danas Jeronim ostaje važan svjedok tumačenja Biblije u starini. Sačuvani dijelovi njegova istraživanja hebrejskog u Starom zavjetu čine ga jedinstvenim među tumačima ranog kršćanstva. Iako na drugim područjima Jeronimova egezeza može izgledati derivativna i eklektička, na području hebrejske filologije Jeronim je svakako originalan i pokazuje značajnu suvislost metode.“²⁵

²² Pierre NAUTIN, „Hieronymus“, *Theologische Realenzyklopädie* (Berlin: de Gruyter, 1986.), 304-315.

²³ Michael GRAVES, *Jerome's Hebrew Philology. A Study Based on his Commentary on Jeremiah* (Leiden: Brill, 2007.).

²⁴ M. GRAVES, *Jerome's Hebrew Philology.*, 127.

²⁵ M. GRAVES, *Jerome's Hebrew Philology.*, 199. Hillel I. NEWMAN, „How Should We Measure Jerome's Hebrew Competence?“, Andrew CAIN and Josef LÖSSL (ed.), *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy* (Burlington: Ashgate, 2009.), 130-140 dopušta da ostaje nejasan stupanj Jeronimova poznavanja hebrejskog, ali ističe da je s vremenom napredovao, ispravljao svoje pogreške i zato ostaje veliki posrednik inkulturacije. H. Newman je doktorirao na Hebrejskom univerzitetu u Jeruzalemu god. 1997. s disertacijom *Jerome and the Jews*.

2. Knjigu o Tobiji preveo s aramejskog te je smatrao poučnom, ali ne i kanonskom

Sačuvano je Jeronimovo pismo dvojici biskupa dobrotvora koji su od njega tražili da prevede knjigu o Tobiji i poslali mu novčanu pomoć da plati učitelja izvornog jezika i pisara. Donosim to pismo u hrvatskom prijevodu, oslanjajući se na dva prijevoda na engleski i držeći u vidu latinski izvornik: „Jeronim biskupima Kromaciju i Heliodoru, pozdrav u Gospodinu! Ne prestajem se diviti upornosti vašega zahtjeva. Tražite, naime, da prevedem na latinski knjigu koja je napisana na kaldejskom jeziku, knjigu o Tobiji (*librum Tobiae*). Tu knjigu Hebreji su izrezali iz popisa božanskih Pisama i ubrojili je među knjige koje oni nazivaju hagiografe. Učinio sam dovoljno da izvršim vašu želju, ali ne i za moje istraživanje (*meo studio*). Napadaju nas, naime, hebrejska djela i okrivljuju nas što njihove knjige prilagođujemo latinskim ušima protivno njihovu kanonu. Međutim, smatrajući da je bolje zamjeriti se prosudbi farizeja i uvažiti odredbe biskupā, postupio sam kako sam mogao. Budući da je kaldejski jezik sličan hebrejskom, nakon što sam našao nekoga tko je veoma vješt govornik obaju jezika (*utriusque linugae peritissimum loquacem*), uložio sam (u prijevod) rad od jednoga dana. Sve što je on prevodio na hebrejski, ja sam prevodio na latinski i diktirao pisaru. Vaše molitve smatrat ću plaćom (*mercedem*) za ovaj posao ako doznam da odobravate ono što ste mi se udostojali naložiti.“²⁶

Jeronim ovdje naziva kaldejskim jezik trgovaca i diplomata u Babiloniji i Perzijskom Carstvu koji je zapravo aramejski. „Uporaba aramejskog proširila se u zemlji Izraelskoj povratkom prognanih iz Babilonije, gdje je aramejski bio u procesu nadomještanja akademskog. Pisari toga razdoblja, čak i kada su se služili hebrejskim, uglavnom su upotrebljavali aramejska slova radije nego paleohebrejska. U razdoblju Drugog hrama njime se govorilo i pisalo zajedno s hebrejskim, kako svjedoče svitci s Mrtvog mora i pisma iz vremena Bar Kohbe, obje vrste dokumenata pisane na hebrejskom i aramejskom. Koncem tanaitskog razdoblja aramejski je potpuno nadomjestio govorni jezik.“²⁷ Iz gornjeg Jeronimova pisma vidi

²⁶ V. T. M. SKEMP, „Jerome’s Tobit“ (bilj. 12), str. 6-7; Edmond L. GALLAGHER, „Why did Jerome Translate Tobit and Judith?“, *Harvard Theological Review* 108/3 (2015.), 356-375, engl. prijevod i lat. izvornik, str. 374-375.

²⁷ Steven E. FASSBERG, „Languages of the Bible“, Adele BERLIN – Marc Zvi BRETTLER (ed.), *The Jewish Study Bible* (Oxford: Oxford University Press, 2004.), 2062-2067. Tanaitsko razdoblje nastalo je oko 200. god po Kr. Naziv „tanaiti“ dolazi od glagola *tann’a* – proučavati, učiti, naučavati – Usp.: Johann MAIER – Peter SCHÄFFER, *Kleines Lexikon des Judentums* (Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk, 1981.), 294.

se da su biskupi talijanskih gradova Kromacije i Heliodor tražili od njega da prevede na latinski knjigu o Tobiji za potrebe poučavanja vjernika. Kromacije je bio biskup u Akvileji od oko 388. do smrti 407., kada je umro i Heliodor.²⁸ Iako su biskupi s Jeronimom znali da postoji prijevod Tobije na grčki u Septuaginti te na latinski u VL, Jeronim je odlučio prevesti iz predložka s njemu dostupnim izvornim jezikom – aramejskim. Svoj postupak obrazlaže razlikama u kanonu kršćana i Židova i potrebom da kršćanski znanstvenici pri prevođenju slijede izvornik.

Međutim, kako do tada nije znao aramejski, postupio je kako je mogao: našao je Židova veoma vješta u hebrejskom i aramejskom, platio ga da prevodi glasno na hebrejski, a on je pisaru diktirao na latinskom. Zbog sličnosti tih dvaju jezika, mogao je pratiti točnost tumača kojega on zove *peritissimus loquax* - vrlo sposobni govornik, onaj tko dobro govori. U to doba još nisu postojali školski rječnici i gramatike kakve danas stoje na raspolaganju prevoditeljima. Izrazima „plaća“ (*merces*) i „pisar“ (*notarius*) Jeronim sa zahvalnošću podsjeća da ova dva biskupa i drugi dobrotvori doprinose novčano za troškove njegova znanstvenog rada u Betlehemu. Radilo se o kovanom novcu Rimskog Carstva koji je tada upotrebljavan na apeninskome i palestinskome teritoriju kao sastavnim dijelovima iste države.

Današnji proučavatelji ovog Jeronimova teksta živahno raspravljaju što je Jeronim htio da naslovljeni biskupi i drugi čitatelji razumiju pod „uložio sam rad od jednog dana – *unius diei laborem arripui*“. Sačuvani tekst Tobije u *Vulgati* sadržava desetak ili dvadeset tiskanih stranica, ovisno o veličini knjige i slova.²⁹ Kako god prevoditelj i pisar bili vješti, nisu mogli u jednom radnom danu dovršiti toliki tekst. U Predgovoru knjizi o Juditi on ističe da ju je također preveo s aramejskog te da je za to utrošio jednu radnu noć.³⁰ Priznaje da je po jedan dan potrošio na prijevod Izreka, Propovjednika, Pjesme nad pjesmama. Jeronim je osobito po svojim životopisima monaha postao pravi latinski književnik koji je obilno komentiran u srednjem vijeku.³¹ Zato se ovdje mogao poslužiti

²⁸ O Kromaciju, usp.: M. MANDNAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 230, bilj. 44.

²⁹ *Biblia sacra Vulgatae editionis... criticae* edidit P. Michael Hetzenauer O. C. (Innsbruck: 1906.), str. 419-427 formata A 4 (s dodacima i ispuštanjima Jeronima ili drugih prepisivača). *Nova Vulgata bibliorum sacrorum editio sacrosancti oecumenici Concilii vaticani II ratione habita jussu Pauli PP. VI recognita auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgata* (Città del Vaticano: 1998.), 651-670 (s uklonjenim dodacima i ispuštanjima). *Jeruzalemska Biblija* (Zagreb: 1994.), 519-531 s kratkim komentarom u donjim marginama.

³⁰ Latinski tekst Predgovora Juditi i engleski prijevod donosi E. L. GALLAGHER, „Why did Jerome translate Tobit and Judith“, (bilj. 26), str. 376.

³¹ Tri Jeronimove klasične biografije svetih monaha su: *Život sv. Pavla Pustinjaka*, *Život*

književnom figurom *topos* ili *locus communis* kao uobičajenom formulom: „Ipak je brzina kakvom je prema vlastitom kazivanju završavao neki prijevod ili komentar redoviti *topos* kojim se služi. Jeronim iznosi brzinu s kojom je prevodio ne da otpiše pogreške, nego da biskupe uvjeri kako ima jezično znanje potrebno za tu zadaću te možda također da ih uvjeri kako mu dotični prijevod nije zadavao previše muke (tj. *topos* uvjeravanja ili poniznosti).“³²

Knjigu o Tobiji Jeronim izričito spominje u *Prologu knjiga Salomonovih*, 19-21. Taj Prolog posvećuje također biskupima Kromaciju i Heliodoru kojima se na početku ispričava što nije po njihovoj narudžbi napisao komentare Hošee, Amosa, Zaharije i Malahije jer je bio bolestan. Zatim nastavlja: „Šaljete pomoć za troškove, uzdržavate naše stenografe (brzopisce) i pisare, tako da se sa svojim najboljim sposobnostima možemo za vas znojiti... Vašem sam imenu posvetio rad od tri dana, to jest prijevod triju Salomonovih svezaka: Masloth koju Hebreji nazivaju Parabolama, ali ustaljeno izdanje naziva ih Izrekama, Kohelet koji je na grčkom *Eklestastes*, a na latinskom Propovjednik i Sirassirim koji na naš jezik prevodimo s Pjesma nad pjesmama... Stoga, kao što Crkva čita Juditu i Tobiju te knjige o Makabejcima, ali ih ne prihvaća među kanonska Pisma, neka tako čita ova dva sveska za izgradnju naroda, ne za utvrđivanje crkvene dogme.“³³

Ovdje je izrazito Jeronimovo uvjerenje da knjige o Juditi i o Tobiji ne spadaju u kanon, ali se mogu čitati u zajednici zato što izgrađuju vjernike. Proučavatelji Jeronimove kronologije datiraju Jeronimov *Prologus galeatus* (Kacigirani predgovor) knjigama o Samuelu i Kraljevima s hebrejskog na latinski oko god. 392. ili 393. To je neke vrste Jeronimov uvod u Stari zavjet kao zbirku kanonskih knjiga Židova koje prihvaćaju

svetoga Hilariona i Život zarobljenika monaha Malka. Prevedene su na hrvatski: Vesna BADURINA - STIPČEVIĆ i Vinko GRUBIŠIĆ, *Jeronimove hagiografije* (Zagreb: KS, 2008.), 29-123. Vinko GRUBIŠIĆ napisao je u ovoj knjizi prilog „Sv. Jeronim književnik“, str. 125-143. Robert WISNIEWSKI, „Bestiae Christum loquuntur ou des habitants du désert et de la ville dans la *Vita Pauli* de saint Jérôme“, *Augustinianum* 40 (2000.), 105-144 ističe da je Jeronimov „Život sv. Pavla Pustinjaka“ književno djelo u kojem autor očituje divljenje pustinji.

³² V. T. M. SKEMP, „Jerome’s Tobit“, 11-12. Slično E. L. GALLAGHER, „Why did Jerome translate Tobit and Judith“, 361-362 sluti da je Jeronim *Tobiju* i *Juditu* brzo preveo zato što se oslonio na postojeći latinski prijevod *Vetus Latina*, ali je svakako morao utrošiti više vremena nego što kaže.

³³ Engleski prijevod objavio Edmon Gallagher, na internetu (uvid 28. 12. 2020.). Gallagher za Jeronimove Prologe upućuje na latinski izvornik u *Biblia Sacra iuxta Vulgatum versionem* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.).

i kršćani.³⁴ Po uzoru na Židove Jeronim tu ističe da Hebreji među svoje svete knjige prihvaćaju njih 22 (prema broju hebrejskih slova) i poimence ih nabraja iznoseći kratak sadržaj. Zatim nastavlja: „Ovaj Prolog Pismima može biti prikladan kao načelo poput kacige (*galeatum principium*) za sve knjige koje prevodimo s hebrejskog na latinski kako bismo mogli znati: što god je izvan ovih knjiga, treba biti izdvojeno među apokrifne (*inter apocrypha seponendum*). Stoga, Mudrost koja se obično pripisuje Salomonu, Knjiga Isusa sina Sirahova, Judita, Tobija i (Hermin) Pastir nisu u kanonu. Našao sam Prvu knjigu o Makabejcima na hebrejskom, Druga je na grčkom, što se može dokazati iz njihovih stilova.“³⁵

Znajući da se njegov prijevod u mnogome razlikuje od dotadašnjeg *Vetus latinae*, Jeronim moli čitatelja da bude blag jer nije svjestan da je išta promijenio od hebrejske istine (*de hebraica veritate*): „Ako si nepovjerljiv, čitaj grčke i latinske kodekse te ih uspoređuj s ovim djelcima pa gdjegod zapaziš da se međusobno razlikuju, pitaj bilo kojega Hebreja kojemu trebaš iskazati više povjerenja. Ako ovo naše potvrdi, držim da ga nećeš smatrati gatacem (*coniectorem*) zato što je isto mjesto preveo slično kao ja.“³⁶

Na kraju se obraća obrazovanim kršćankama koje će na latinskom čitati njegov prijevod te ih poziva da se svojim molitvama suprotstave njegovim intelektualnim protivnicima koji misle da su učeni ako ga grde (*detrahunt*). Završava citatom Ps 39,2-3 najavljujući s nadahnutim moliteljem da će se uzdržavati od grijeha jezika dokle god pred njim bude grešnik.³⁷ Iz ovog teksta vidi se koliko Jeronim pri prevođenju kanonskih knjiga na latinski smatra važnom hebrejsku istinu, uvjeren da se Bog objavio na hebrejskom i da prevoditelji smisao objavljenih događaja i riječi³⁸ trebaju prvenstveno tražiti u hebrejskom izvorniku. Šest deuterokanonskih knjiga, koje se u njegovo vrijeme čitaju u liturgiji Crkve na temelju toga

³⁴ Taj latinski tekst dostupan je u *Biblia sacra iuxta Vulgatam editionem*, 364-367. Našao sam ga u elektroničkom obliku gdje je latinski izvornik tiskan paralelno s engleskim prijevodom: Philip SCHAFF, NPNF 2-06. Jerome: The Principal Works of Jerome: Jerome on the Canon of Scripture“, 8 stranica (uvid 29. 12. 2020.).

³⁵ Latinski izvornik s paralelnim engleskim prijevodom dostupan u internetskom članku „Jerome on the Canon of Scripture“, *Bible Research*, str. 4 (uvid 29. 12. 2020.). Engleski prijevod objavio Edmond Gallagher, na internetu (uvid 28. 12. 2020.).

³⁶ *Art. cit.*, 6.

³⁷ U Vulgati je to Ps 38,2-3. Latinski citat u ovom Predgovoru nešto je drukčiji od popravljenog izdanja u *Nova Vulgata Bibliorum sacrorum editio*, 1998., str. 783.

³⁸ Drugi vatikanski sabor uči: „Taj raspored objave zbiva se djelima i riječima (*fit gestis verbisque*) iznutra međusobno povezanimi tako da djela što ih je Bog izveo u povijesti spasenja očituju i potkrepljuju nauk i riječima označene stvari“ (DV 2).

što ih donosi ugledni prijevod *Septuaginte*, u vrijeme pisanja ovoga Prologa za njega još nisu bile kanonske, ali se ne protivi da se i dalje čitaju u Crkvi. Poznato je da su krajevni sabori u Hiponu god. 393. god. i Kartagi god. 397. god. donijeli odredbu da se te knjige imaju smatrati kanonskim. Sada je razvidno da su saborski oci imali prvenstveno na umu manihejce koji su potpuno odbacivali Stari zavjet te priscilijance koji su željeli nametnuti monašku disciplinu svima klericima. Manihejci su se tokom vremena sami isključili iz katoličkog zajedništva, a priscilijanci su se s vremenom uklopili u katolički nauk. Zato Edmon L. Gallagher zaključuje: „Augustinov popis kanona nigdje ne spominje da postoji neko neslaganje kršćana o tim knjigama (= deuterokanonskim). Stoga se čini vjerojatnijim da je Augustin bio upoznat s proširenjem kanona nego da su ovi sabori bili upoznati s Jeronimovim stavom. Sugeriram da Jeronimov neobično strog stav protiv deuterokanonskih knjiga u *Prologus galeatus* predstavlja njegov pokušaj da snažno utvrdi normativni položaj *hebraica veritas* pred onima koji bi kanonski položaj htjeli ustvrditi za bilo koju knjigu koja se čita u Crkvi kao božansko Pismo.“³⁹

U Predgovoru *Tumačenju knjige o Joni* Jeronim na početku navodi koje je knjige Starog zavjeta dotada preveo, zatim svoje *Pismo 57* naziva djelom *O najboljem načinu prevođenja*. Iznosi što o Joni uči Isus prema Mt 12,40, a što Židovi njegova vremena. Zatim nastavlja: „Prijeđimo na Tobijinju knjigu premda se ne nalazi u kanonu. Ipak se njome služe crkveni ljudi. Jona se spominje kada Tobija govori svome sinu: ‘Sine! Ja sam, evo, ostario i došao dotle da ostavim svoj život. Uzmi, sine, svoju djecu i otiđi u Mediju. Znam što je prorok Jona kazao o Ninivi. Bit će uništena’ (Tob 14,3-4). I zaista, u Židovskim i grčkim povijestima i posebice kod Herodota čitamo da je medijski kralj Ciaksar razorio Ninivu kada je Jojaš vladao među Židovima. Tako doznajemo da su Ninivljani za početak na Joninu propovijed vršili pokoru i zato dobili oprostjenje. Potom su se odali manjim grijesima i protiv sebe izazvali Božju srdžbu. Židovi vele da su u isto doba prorokovali Hošea, Amos, Izaija i Jona. Toliko s obzirom na povijesne činjenice.“⁴⁰

Ovdje Jeronim ostaje pri svojem svrstavanju knjige o Tobiji među apokrifne, ali zajedno s tadašnjim biskupima i teolozima s poštovanjem preuzima citat iz te knjige. Zanimljivo je njegovo nastojanje da iz grčke i židovske povijesti osvjetli ono što se zbilo s Ninivljanima prema ovoj pobožnoj knjizi. Podatak iz Tob prema kojemu je židovski prognanik u

³⁹ Edmon L. GALLAGHER, „Jerome’s Prologus Galeatus and OT Canon of North Africa“, *Studia Patristica* 69 (2013.), 99-106, citat str. 106.

⁴⁰ Prijevod preuzet iz M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 229.

Ninivi, stari Tobija, najavio propast toga grada na temelju Jonina proročanstva, otkriva uvjerenje da knjige o Tobiji i Joni sadržavaju povijesne događaje. U tome Jeronim s ponosom prihvaća uvjerenje židovskih tumača svojega vremena. Poznato je da Mt 7,12 prenosi tzv. zlatno pravilo u Isusovu Govoru na gori u pozitivnoj formulaciji: „Što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima. To je, doista Zakon i Proroci!“ U *Tumačenju Matejeva evanđelja* Jeronim nije posvetio posebnu pozornost toj izreci u Govoru na gori. Jest, međutim, u tumačenju Mt 21,28-32 gdje ovaj evanđelist iznosi kratku Isusovu parabolu o dva različita sina, od kojih prvi najprije odbija izvršiti očevu zapovijed, ali se kasnije predomisli i ode, a drugi obeća raditi u očevu vinogradu i ne ode. Jeronim podsjeća da tu prisposobu donosi i Luka (15,1-32) te prvoga sina naziva čestitim, a drugoga raskalašenim. U nastavku podsjeća na Zaharijin tekst o dvije mladice (Zah 11,7) razlažući da su poganski narodi pozvani naravnim zakonom na rad u Božjem vinogradu, zatim nastavlja: „To znači: što ne želiš da se tebi učini, ni ti ne čini drugome.“ Tako bi prvi sin bio slika pogana spremnih na kajanje, a drugi slika Židova.⁴¹ Neki istraživači vide ovdje Jeronimovu aluziju na negativnu formulaciju zlatnog pravila u Tob 4,15: „Ne čini nikome što bi tebi samome bilo mrsko!“ *Komentar Daniela* Jeronim je napisao oko god. 407. Uz Dan 8,16-17, gdje vidjelac traži da mu Gabriel objasni značenje viđenja, Jeronim tumači da „Gabriel“ znači Božju snagu te da je on poslan Zahariji i Mariji (Lk 1). Zatim nastavlja: „Međutim, kadgod je potreban lijek ili ozdravljenje, biva poslan Rafael jer njegovo ime znači ‘ozdravljenje, Božji lijek’ – to jest ako netko želi prihvatiti ugled knjige o Tobiji.“⁴² Ovdje se vidi da Jeronim cijeni knjigu o Tobiji, ali zna da još nije službeno u kanonu Crkve.

3. Pojam „apokrifa“ u Jeronimovo vrijeme

Ovo je prilika da se pitamo što je Jeronim razumijevao pod apokrifnim knjigama koje se u liturgiji Crkve čitaju, a (još) nisu kanonske. Prema dosadašnjem istraživanju izgleda da je među kršćanskim piscima Origen (185.-253. god.) prvi upotrebljavao izraz *apokrypha* za knjige koje sebi prisvajaju veliki ugled, ali bez dokazne snage (*Ep ad. Africanum* 9 i 13). Taj izraz kod Jeronima odjek je teoloških rasprava u četvrtom stoljeću o popisu svetih knjiga koje se mogu čitati u liturgiji i koje su za Crkvu

⁴¹ Tekst u hrvatskom prijevodu donosi Marijan MANDAC, *Sveti Jeronim: Tumačenje Matejeva evanđelja* (Makarska: Služba Božja, 1966.), 248-249.

⁴² E. L. GALLAGHER, „Why did Jerome Translate Tobit and Judith?“, 367-368. Latinski tekst dostupan u *Patrologia Latina* 25, 491A-584A.

ujedno norma vjerovanja i vjerničkog ponašanja. Oko dvjesto godina prije Jeronima nastao je popis takvih knjiga na lošem latinskom, pronađen na prijepisu iz osmog stoljeća u Ambrozijanskoj biblioteci u Milanu. Po pronalazaču dokument je dobio naziv Muratorijev fragment ili Muratorijev kanon.⁴³ Početak dokumenta je otkinut jer sačuvani dio počinje tvrdnjom da je treće evanđelje Lukino, liječnika i Pavlova suradnika. Osuđuje heretika Marciona zato što na svoju ruku dodaje ili odbacuje neke spise. Katolička Crkva čita Salomonovu mudrost, od apokalipsa samo Ivanovu i Petrovu, „ali ih neki od naših neće čitati u Crkvi“. Budući da je autor „Pastira“ brat rimskog biskupa Pija, i ta se knjiga može čitati, „ali se ne može prihvatiti ni među proroke jer je broj popunjen, ni među apostole jer je vrijeme apostola prošlo“.⁴⁴ Razlog ove nesigurnosti o kanonu jest to što su apostoli u propovijedanju upotrebljavali prijevod židovskih svetih knjiga na grčki (*Spetuaginta*), a novozavjetni spisi nastajali su na grčkom od oko god. 50. do oko 120. po Kristu, dakle nakon mučeničke smrti većine apostola. Apostoli zato nisu mogli ostaviti nikakav popis kao službeni kanon. Podsjetimo se da rabini Palestine nisu prihvatili sedam knjiga koje su prevoditelji u Aleksandriji uvrstili u Sveto pismo zato što nisu sačuvane na hebrejskom ili su izvorno pisane na grčkom. Kršćanski teolozi i biskupi, pri razabiranju što spada u Sveto pismo, znali su za tu razliku među Židovima domovine i dijaspore. Euzebij Cezarejski, biskup i crkveni povjesničar, razdijelio je oko god. 303. svete knjige u tri skupine: *endiathēkos* (zavjetne), *antilegomena* (sporne) i *notha* (nezakonite, podmetnute). Aleksandrijski biskup Atanazije god. 367. u Uskrsnoj poslanici odgovorio je na pitanje vjernika koje se knjige mogu čitati u liturgiji. Uz 22 knjige prema hebrejskom kanonu naveo je i pet knjiga koje se čitaju, ali nisu u kanonu

⁴³ Usp.: Joseph VERHEYDEN, „The Canon Muratori. A Matter of Dispute“, J.-M. AUWERS & H. J. DE JONGE (ed.), *The Biblical Canons* (Leuven: Peeters, 2003.), 487-556. Verheyden u zaključku ističe: „Autor koji je koncem drugog ili početkom trećeg stoljeća sastavio Muratorijev kanon na Zapadu vjerojatno ne bi nikada pomislio da će njegov dokument biti krivo protumačen kao produkt četvrtog stoljeća nastao na Istoku. Nakon što je ovaj fragment bio sastavljen, izgleda da je bio uglavnom zaboravljen kroz puno desetljeća dok ga nisu otkrili, preveli i upotrebljavali u četvrtom stoljeću. Kad je prepisan u osmom stoljeću, ponovno je sahranjen, ovoga puta na skoro tisuću godina. Bojim se da moram zaključiti da sugestija kako je nastao u četvrtom stoljeću na Istoku treba biti pokopana ne na tisuću godina, nego zauvijek“ (str. 556).

⁴⁴ Hrvatski prijevod cijelog sačuvanog dijela dokumenta usp.: Mato ZOVKIĆ, *Riječ Božja u riječi ljudskoj. Odrasli pred Biblijom* (Mostar: Crkva na kamenu, 1989.), 93-96. Latinski tekst s paralelnim prijevodom na talijanski: *Enchiridion biblicum* (Bologna: EDB, 1993.), br. 1-7, str. 2-7.

Crkve: Tobija, Judita, Sirah, Salomonova mudrost i Estera te Nauk dvanaest apostola i Pastir koji su ponegdje čitani, ali nisu ušli u kanon.⁴⁵ Prve je nazvao *kanonizomena* (kanonske), a druge *apokrypha* (skrivenne, apokrifne).⁴⁶ S Atanazijem u crkveni govor ulazi pojam kanona kao popisa svetih knjiga i norme za Crkvu. Židovi toga vremena iskazivali su poštovanje i prema knjigama pisanim od god. 200. prije do 100. poslije Krista koje su pripisane važnim osobama iz njihove svete povijesti, npr. *Oporuke dvanaest patrijarha* koje su, izgleda, nastajale u ratama s primjesom kršćanskih umetaka, ali sadržavaju upute Izraelcima koje daju patrijarsi, Jakovljevi sinovi. Pripisivanjem Jakovljevim sinovima ovih moralnih uputa anonimni autori željeli su privući pažnju čitatelja. Ovaj i druge slične spise kasniji znanstvenici nazvali su židovskim apokrifima.⁴⁷

Kada je novi car Teodozije u studenom 380. god. zasjeo u Carigradu, otjerao je s biskupske službe biskupa arijanca, postavio za biskupa pobornika nicejskog sabora Grgura Nazijanskog te je od svibnja do srpnja 381. organizirao novi sabor radi opravdanja svojih zahvata u crkvenu upravu. Jeronim je bio prisutan na tome saboru i odatle je, na poziv pape Damaza, pošao u Rim na sinodu god. 382. u pratnji Paulina i Epifanija kao protagonista sukoba oko kandidata za biskupa u Antiohiji. Na tom saboru donesen je Dekret o Svetom pismu, „što katolička Crkva treba prihvatiti, a što treba izbjegavati“.⁴⁸ Knjige Starog zavjeta svrstane su u tri „redosljed“ (ordo). Treći „redosljed“ na latinskom je nazvan *ordo steriorum*: Job, Tobija, dvije Ezrine, Esterina, Juditina, dvije o Makabejcima. Ovdje upotrijebljena latinska riječ „storia“ ne znači „povijest“ u današnjem smislu, nego „pripovijest, zgod“ . Jeronim se nakon smrti pape Damaza povukao na Istok gdje je živio do smrti, ali je ostao latinski teolog koji je kršćanima Zapada prenosio zasade grčkih teologa i rezultate proučavanja SZ prema hebrejskom kanonu. „Tek će posredstvom pisama i svojih spisa donekle biti povezan sa zapadnim prijateljima i znancima. Jeronim o sada pripada Istoku. Pravo govoreći, on je čudan i jedinstven spoj Istoka i

⁴⁵ Grčki tekst i talijanski prijevod donosi *Enchiridion biblicum*, str. 14-15.

⁴⁶ Usp.: Raymond E. BROWN-Raymond F. COLLINS, „Kanon Svetoga pisma“, *Znanstveni uvod u Bibliju* (Sarajevo: KBF Sarajevo, 2012.), br. 5-10, str. 47-48. Usp.: također Don STEWART, „What Has Been the Historical View of Christians Toward the Old Testament Apocrypha?“, internetski članak, 18 stranica (uvid 31. 12. 2020.).

⁴⁷ Usp.: Raymond E. BROWN-PHEME PERKINS-Anthony SALADRINI, „Apokrifi; Spisi s Mrtvog mora; Druga židovska literatura“, *Znanstveni uvod u Bibliju*, str. 89-148.

⁴⁸ Hrvatski prijevod dekreta: Heinrich DENZINGER-Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka Vjerovanja, definicija i Izjava o vjeri i čudoređu* (Đakovo: UPT, 2002.), 48. Latinski tekst donosi *Enchiridion symbolorum, editio XXXII*, 1963., 71, br. 179.

Zapada. Jeronim je široki most između ta dva svijeta.“⁴⁹ Zbog ozbiljnog pristupa „hebrejskoj istini“ knjigu o Tobiji, koju rabini njegova vremena nisu prihvaćali za kanonsku, nazvao je apokrifom, ali nije odbacivao postupke biskupa i prezbitera koji je daju čitati u katoličkoj liturgiji Istoka i Zapada radi pouke vjernicima.

4. Umetci u Vulgati kojih nema u grčkom tekstu Tob

Jeronimov prijevod SZ na latinski i prilagodba postojećeg prijevoda NZ upotrebljavani su negdje od devetog stoljeća u liturgiji biskupija koje su se služile latinskim. U vremenu prije izuma tiska prepisivači su unosili varijante u tekst pojedine knjige bilo zato što su prigodom diktiranja pokoju riječ krivo razumjeli, bilo zato što su smatrali potrebnim pokoju korigirati. Tridentski sabor odredio je Dekretom o Svetom pismu od 8. travnja 1546. god. da se u kanon SZ i NZ imaju prihvaćati sve knjige koje sadržava *Vulgata* te poimence naveo 45 knjiga SZ (tekst Tužaljki u *Vulgati* bio je sastavni dio Jeremije, dok ga današnji izdavači na temelju hebrejskog izvornika tiskaju kao odvojenu knjigu) i 27 knjiga NZ. Latinski prijevod zvan *Vulgata* „koji je u Crkvi prokušan dugom uporabom kroz stoljeća, ima se smatrati autentičnim u javnim predavanjima, raspravama, propovijedima i izlaganjima“. Biskupi na Tridentskom saboru nisu bili bibličari i zato nisu znali za sumnje prvih stoljeća o kanoničnosti pojedinih knjiga. Oni nisu željeli zabraniti ni nadomjestiti znanstveno istraživanje povijesti židovskog i kršćanskog kanona. Željeli su kao pastiri, u vremenu proširenih sumnja nakon Lutherova pokreta, katoličkim vjernicima pružiti siguran odgovor na pitanje o kanonu SP. Jeronim je preveo Tob s aramejskog, iz podloge koju su čuvali Židovi njegova vremena. S vremenom je zagubljen aramejski ili hebrejski izvornik, na koji upućuju fragmenti pronađeni u Kumranu, a znanstvenicima je preostalo da se posvećuju sačuvanom grčkom tekstu (koji je smatran izvornikom) i latinskom prijevodu u *Vulgati*. Otkrili su da *Vulgata* sadržava umetke za Tob kojih nema u grčkom tekstu.

U novije vrijeme Johann Gamberoni u studiji o povijesti izlaganja knjige o Tobiji obradio je razdoblje otaca, zatim od Bede do 16. stoljeća te vrijeme nakon reformacije do 1600. god.⁵⁰ On je ustanovio da latinski tekst Tob u *Vulgati* donosi sljedeće *veće* umetke kojih nema u grčkom *Septuaginte*: 2,12-17; 3,17-22; 6,16-22; 8,4-5.19; 12,3.15; 14,17. Najupadljiviji je tekst

⁴⁹ M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 31.

⁵⁰ Johann GAMBERONI, *Die Auslegung des Buches Tobias in der griechisch-lateinischen Kirche der Antike und der Christenheit des Westens* (München: Kösel Verlag, 1969.).

Tobijine molitve sa Sarom pred prvu bračnu noć o trodnevnom suzdržavanju pred izvršenje braka: „A Tobija opomenu djevojku i reče joj: ‘Saro, ustani! Mi ćemo se danas, sutra i preksutra moliti Bogu. Ove tri noći združiti ćemo se s Bogom. A poslije treće noći bit ćemo u svojoj ženidbi. Jer mi smo djeca svetaca i ne smijemo se združiti kao pogani“ (8,4-5 Vg).⁵¹ Gamberoni ovdje i u drugim proširenjima vidi „kršćansku obojenost“ (christliche Färbung) na stadiju utvrđivanja kanona SZ i zato je tekst mogao umetnuti Jeronim ili neki drugi dobronamjerni kršćanski pisar.⁵² Vincent Skemp u svojoj disertaciji o *Vulgatinu* tekstu Tob vidi ovdje nekoliko aluzija na prethodnu građu Tob 6 koja postoji samo u Vg: zaručnica je nazvana *virgo* (djeвица) ovdje i u Tob 6,22, a Jeronim je u svojim djelima hvalio djevičanstvo; u Tob 6,18 Rafael savjetuje tri dana apstinencije, a u Tob 6,19-21 predlaže tri noći molitve pred izvršenje braka. Nadalje, u Tob 7,15 upotrijebljen je glagol *coniungat* (neka poveže) u prizoru kada otac Raguel daje Sarinu ruku Tobiji izričući molitvu neka ih Bog veže u brak; veznik *autem* (ali, pak) dolazi ovdje te prije u 6,18.19.21.22. To bi bili znakovi da je Jeronim sastavio ovaj umetak.⁵³

Skemp u svojem članku god. 2002., na temelju Jeronimova *Pisma* 106 i različitih komentara, ovako vidi njegovu metodu prevođenja:

1. tumačenje hebrejskog teksta da se razvidi značenje;
2. usporedba pronađenih rezultata s rabinskim tumačenjima;
3. uporaba *Septuaginte*, *Simahusa* i drugih kada značenje nije razvidno iz hebrejskog;
4. u što većoj mjeri zadržavao je formulacije *Vetus latina*.⁵⁴

Za primjer *ispuštanja* u *Vulgati* Skemp navodi građu o Ahikaru (Tob 1,24; 2,11 te osobito Tob 14,13), o davanju milostinje (Tob 1,3.16; 4,8.9.17) i naziv „brat“ (*frater*) kojim ova knjiga obiluje. Razlozi bi bili izbjegavanje ponavljanja i stilaska konzistentnost. S obzirom na dodatke u *Vulgatin* tekst Tob, Skemp ovako sažima svoje istraživanje: „Porijeklo po-

⁵¹ Prijevod Ivana Šarića, *Stari zavjet I*, (Sarajevo: Akademija Regina apostolorum, 1941.), str. 782 gdje je u bilješki pojašnjeno: „Ovih redaka nema u Septuaginti“. Isto u: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, preveo dr. Ivan Ev. Šarić (Madrid: Osvit, 1959.), 650. U *Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, preveo Ivan Ev. Šarić, I. popravljeno izdanje (Zagreb: KS, 2006.), 463 nema ovog dodatka za Tob 8,4-5. Nema ga, dakako, ni u *Jeruzalemskoj Bibliji* (Zagreb: KS, 1994.), 526, ali je u bilješki navedeno da je Vg ovdje imala proširenje zbog vjernosti najavi u Tob 6,18-19. *Nova Vulgata*, 1998. priređena po mandatu pape Pavla VI. i tiskana na zapovijed Ivana Pavla II., 662 nema ovog umetka ni tumačenja u bilješki da je u starini bio stavljan u *Vulgatu*.

⁵² J. GAMBERONI, *Die Auslegung des Buches Tobias*, 74-97.

⁵³ Usp.: V. T. M. SKEMP, *The Vulgate of Tobit*, 266-268.

⁵⁴ V. T. M. SKEMP: „Jerome’s Tobit“, 12-13.

sebne građe u Tob Vg bilo je i još uvijek jest velik problem u proučavanju knjige o Tobiji. Sve stare verzije Tob, posebno *Codex Sinaiticus* te aramejski i hebrejski fragmenti Tob pronađeni u Kumranu, nemaju tih dodataka, što razvidno pokazuje da *Vulgatina* posebna građa nije bila izvorna u knjizi o Tobiji. Dokazna građa koju smo ovdje sabrali pokazuje da barem nešto od posebne građe potječe iz Jeronimova pera. Početnu inspiraciju za ova uljepšavanja mogao je dobiti iz verzije Tob koja više ne postoji, a pripadala je književnoj vrsti ponovno napisane Biblije (*the genre of rewritten Bible*). Zbog njegovih opsežnih dodataka građi, Jeronimov prijevod Tob trebamo smatrati nevoljkim (*reluctant*) kršćanskim dodatkom toj književnoj vrsti. Ipak je razvidno da je Jeronim to poduzeo na nalog svojih prijatelja i dobrotvora, biskupā Hromacija i Heliodora.⁵⁵

U *Predgovoru Tobiji* (r. 4-5) i *Juditi* (r. 1) Jeronim ističe da Hebreji ove knjige ubrajaju među hagiografe (*quae agiografa memorant*). U *Predgovoru Juditi* kaže da su „hagiografe knjige kojih se važnost ne uzima za utvrđivanje onoga što je sporno (*agiografa: cuius auctoritas ad roboranda illa quae in contetione veinunt, minus idonea iudicatur*)“. Takvu oznaku Jeronim upotrebljava još u *Predgovoru Danielu* (r. 46 i 48) te već spominjanom *Kacigiranom predgovoru* ili *Predgovoru* knjizi Kraljeva (r. 36 i 45 dva puta) gdje je izričito naveo da u hagiografe spadaju Sirah, Judita, Tobija i Hermin Pastir. Edmon Gallagher ističe da je Jeronim mogao skovati naziv „hagiografi“ prema trećoj rabinskoj zbirci židovskih svetih knjiga *Ketuvim* koja je vremenski najmlađa i veoma raznorodna.⁵⁶ „Stoga Jeronim upotrebljava izraz *agiografa* u svojim spisima u dva različita smisla. U *Predgovoru Danielu* i *Kacigiranom predgovoru*, *agiografa* je naziv za treću skupinu židovskoga kanona. U *Predgovorima Tobiji* i *Juditi* *agiografa* je zbirka nekanonskih spisa kako ih Židovi vrednuju i čitaju. Jeronimovo spominjanje toga izraza u vezi s Tobijinom i Juditinom knjigom služi povećanju važnosti i vrijednosti njegovih prijevoda.“⁵⁷ Razlog zašto je Jeronim platio obrazova-

⁵⁵ V. T. M. SKEMP, „Jerome’s Tobit“, 35.

⁵⁶ Usp.: Marc Zvi BRETTER, „Kethuvim“, *The Jewish Study Bible*, 1275-1279. Autor ističe: „Kethuvim je veoma raznolika zbirka među tri kanonska dijela. Iako se različiti tekstovi mogu zajedno grupirati, npr. kao mudrosna literatura ili kao povijesni tekstovi, pojedini tekstovi koji obuhvaćaju ove kategorije (npr. Job i Izreke) imaju malo zajedničkoga. Zbirka Kethuvim nema središnje teme ili ideje, kao što Tora (ili Heksateuh) može za središte imati obećanje zemlje i ispunjenje toga obećanja, ili kao što Proroci kao cjelina mogu osvijetljavati važnost držanja božanske riječi primljene posredovanjem. U stvari, uz iznimku Psalama i Pet svitaka koji se znatno upotrebljavaju u liturgiji, Kethuvim nisu dobivali puno pozornosti u židovskoj tradiciji“ (str. 1279).

⁵⁷ E. L. GALLAGHER, „Why did Jerome Translate Tobit and Judith?“, 356-375, cit. 371-

na Židova da mu prevodi s aramejskog izvornika na hebrejski, a on diktirao pisaru na latinskom, bile bi, prema slutnji Gallaghera, ondašnje razlike među postojećim rukopisima Tob. Takvim postupkom Jeronim bi uzdigao Tob na dostojanstvo hebrejske istine (*hebraica veritas*) i kod budućih čitatelja njegova prijevoda na latinski pobudio povjerenje unatoč razlikama u odnosu na postojeći prijevod *Vetus latina*: „Ipak, sami prijevodi i neki elementi u ovim predgovorima pokazuju kako je Jeronim htio da ovi prijevodi nađu čitatelje koji će imati koristi od čitanja Tobijine i Juditine knjige.“⁵⁸

U Predgovoru svojem *književnom* djelu „Slavni muževi“ (*De viris illustribus*) Jeronim najavljuje sistematski prikaz crkvenih pisaca „koji su objavili koji vrijedan spis o Svetom pismu od vremena Gospodinove muke do četrnaeste godine cara Teodozija“, što bi bila god. 393. Nadahnuo se istoimenim naslovom latinskog poganskog pisca Gaja Svetonija Trankvila (oko 69.-140. god. po Kr.) te je želio pokazati da se kršćani mogu ponositi piscima koji su kao književnici jednako sposobni, a sadržaj njihovih djela uzvišeniji je od poganskih.⁵⁹ Počinje sa Šimunom Petrom od kojega potječu dvije novozavjetne poslanice, a kako je Marko bio Petrov učenik i tumač, može se njemu pripisati i Evanđelje po Marku. Zatim slijede još 133 pisca od kojih je Grguru Nazijanskom posvetio 13 redaka, Ambroziju Milanskom tri, Amfilohiju Ikonijском dva. Posljednji, 135. po redu, je Jeronim koji je sin Euzebija, rodnom iz grada Stridona na granici između Dalmacije i Panonije. Navodi koja je djela napisao do Teodosijeve četrnaeste godine vladanja, počevši od *Života monaha Pavla* do *Komentara proroka* koji još piše. S ponosom ističe: „Preveo sam Novi zavjet s grčkog i Stari zavjet s hebrejskog!“⁶⁰ Tada još nije bio preveo knjigu o Tobiji s izvornika, ali ovdje se vidi koliko je smatrao važnom „hebrejsku istinu“ kao izvorni jezik i kulturu na kojoj se Bog objavio u Starome zavjetu.

Zaključak

U Jeronimovo vrijeme židovski i kršćanski znanstvenici puno su držali do legendarnog nastanka prijevoda Petoknjižja na grčki, kako to izražava apokrif *Aristejevo pismo Filokratu* iz oko god. 200 pr. Kr. „Radi se o legendi koja je uvelike prihvaćana u kasnijoj židovskoj (Filon, Josip

372.

⁵⁸ E. L. GALLAGHER, „Why did Jerome Translate Tobit and Judith?“, 274.

⁵⁹ Usp.: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 69-70.

⁶⁰ JEROME, *De viris illustribus (On Illustrious Men)*, translated by Ernest Cushing Richardson, revised and edited for New Advent by Kevin Knight <http://www.newadvent.org/fathers/2708.htm>, 48 str. (uvid 5. 1. 2021.).

Flavije) i kršćanskoj tradiciji. Aristej je bio popularan u kršćanskim krugovima zato što je pomogao pokazati čudesni nastanak *Septuaginte* koja je kršćanska Biblija. Da bi obojio svoju fiktivnu naraciju, autor se vjerojatno koristio izvorima iz kojih je doznao nešto o egipatskoj pozadini u 3. stoljeću.⁶¹ Ta legenda plus povijesna okolnost da su apostoli upotrebljavali prijevod Hebrejske Biblije na grčki u svojem uvjerenju da je Isus Krist pridonijeli su nastanku uvjerenja da je *Septuaginta* nadahnut prijevod i da kršćanski teolozi ne trebaju proučavati na hebrejskom izvorniku svete knjige naroda Isusova. Jeronim nije podlegao toj mitizaciji, nego je inzistirao na „hebrejskoj istini“ i prevodio s izvornika. U tu svrhu plaćao je kao latinski intelektualac na Istoku instruktore za hebrejski i aramejski.

Knjigu o Tobiji preveo je s aramejskog, zato što su mu židovski teolozi to ponudili kao izvornik. U *Prologu* biskupima dobrotvorima iz Italije, Kromaciju i Heliodoru, objasnio je da je na njihov nalog preveo tu knjigu, ali s aramejskog tako da je unajmljeni instruktor pred njim prevodio na hebrejski, a Jeronim diktirao pisaru na latinskom. U *Prologu knjigama Salomonovim* ovoj dvojici biskupa zahvaljuje što šalju pomoć za uzdržavanje stenografa i pisara te izražava uvjerenje da Tobija i Judita nisu kanonske knjige, ali se mogu čitati „za izgradnju naroda, ne za crkvene dogme“. U *Prologu knjigama o Samuelu i Kraljevima* izdvaja među apokrifne Mudrost, Siraha, Juditu i Tobiju zato što nisu u kanonu. U *Tumačenju knjige o Joni* citira Tob 14,3-4, uvjeren da ta knjiga nije u kanonu, ali i pun poštovanja prema crkvenim ljudima koji se njome služe. Inzistirajući na prevođenju SZ s izvornika, Jeronim je pomogao Crkvi svojega i kasnijih vremena da sazre u vjeri o kanonu Staroga zavjeta. Iako knjigu o Tobiji nije smatrao kanonskom, poštovao je pastoralnu praksu biskupa koji je upotrebljavaju za pouku svojih vjernika.

JEROME'S TRANSLATION OF TOBIT

Summary

Motivated by Pope Damasus, financially supported by several bishops and a group of educated Christian women of Rome, Jerome performed the task of translating individual Old Testament books from about AD 388 to 405, living and working in Bethlehem. In contrast to most other Christian scholars of his time, who considered the Septuagint Greek translation inspired and therefore suitable for translating the Bible into Latin, Jerome insisted on Hebrew truth (hebraica veritas) and hired competent instructors of Hebrew and Aramaic to acquire the necessary knowledge of the Semitic languages of the Old Testament books. In his letters to benefactors, especially to bishops

⁶¹ R. E. BROWN, „Apokrif“, *Znanstveni uvod u Bibliju*, br. 33, str. 102.

Cromatius and Heliodorus, who used the Book of Tobit in the pastoral care of their faithful, and in the Prologues to several translated books or commentaries, he pointed out that the Jewish leaders and theologians of Jerome's time did not accept Tobit among the canonical books. He personally was convinced that Tobit could be used in pastoral activities but as an apocryphon, in the sense of not belonging to the canon of the Christian Church. Aware that the Apostles used the Septuagint but did not leave before their deaths any official list of Old Testament books, by treating Tobit as non-canonical St. Jerome helped the Church of his own time and later times to discern which books of Jesus' people should be accepted into the Christian canon. The Vulgate Latin text contained for centuries additions and omissions that do not exist in the Greek text of Tobit. One ironically criticized addition was a request to newly married believing couples to live in continence for the first three days after marriage before consummation (Tob Vg 6:18; 8:4-5). The Nova Vulgata, ordered by Pope Paul VI and promulgated by John Paul II, has been cleansed of this and other additions.

Keywords: *hebraica veritas, Pope Damasus, benefactors, instructors for the Hebrew and Aramaic language, Jerome's letters and Prologues to individual translated books or commentaries.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan